

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.66>

ПОНЯТТЯ І СУТЬ КАТЕГОРІЇ «ІНТЕРЕС» У ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Маленко О.В.,

асистент кафедри приватного права
Чернівецького національного університету
e-mail: o.malenco@gmail.com

Маленко О.В. Поняття та суть категорії «інтерес» у загальнотеоретичному аспекті.

У статті розкривається суть категорії «інтерес» у загальнотеоретичному розумінні. Зауважується, що в праві інтерес є рушійною силою будь-яких відносин та без наявного інтересу не можуть виникнути правовідносини, а зміна чи зникнення інтересу можуть стати причиною зміни чи припинення цих правовідносин.

Узагальнюються результати досліджень категорії інтерес у психології, соціології та економічній теорії. Вказується, що у соціології визначають інтерес як усвідомлення потреб людини, що виступає регулятором соціальної поведінки, у психології під інтересом розуміють певний психічний стан людини, натомість, у економічній теорії інтерес визнається не психологічним явищем, а - формою потреби в задоволенні матеріальних, об'єктивних потреб.

Констатується, що часто інтерес визначається через потребу. Розглядається співвідношення понять потреба та інтерес. Інтерес включає в себе не просто усвідомлення тієї чи іншої потреби, а й необхідність вибору суб'єктом своєї поведінки.

Досліджуються концепції природи інтересу, а саме, суб'єктивна концепція, об'єктивна концепція та концепція подвійної сутності природи інтересу. Згідно суб'єктивного розуміння інтересу, інтерес є наслідком психічного відношення особи до своїх потреб, а тому інтерес прирівнюється до мотивів поведінки суб'єкта, тобто є явищем, яке не може бути врегульовано правом. Відповідно до об'єктивної природи інтересу, останній визначається як об'єктивна необхідність людини в певних речах, цінностях чи умовах, важливих для її життя. В свою чергу, теорія єдності об'єктивного та суб'єктивного начал у природі інтересу полягає у тому, що з однієї сторони, існує об'єктивна потреба, яка не залежить від свідомості, а з іншої – ці об'єктивні зовнішні фактори суспільного життя проходячи через свідомість людини набувають форми інтересу.

Доводиться, що інтерес є діалектичним поєднанням об'єктивного та суб'єктивного начал.

Об'єктивність інтересу полягає у тому, що об'єктивно існують суб'єкт та його зовнішнє середовище, як й об'єктивно існує зв'язок суб'єкта із зовнішнім середовищем, а суб'єктивність інтересу полягає у тому, потреби мають індивідуальний характер, і в результаті усвідомлення суб'єктом потреби та прагнення її задовольнити суб'єкт приступає до здійснення діяльності відповідно до інтересу, який виник у нього.

Ключові слова: інтерес, законний інтерес, потреба, права, людина, суб'єкт.

Malienko O.V. The concept and essence of the category «interest» in a general theoretical aspect.

The article reveals the essence of the category «interest» in the general theoretical sense. It is noted that in law, interest is the driving force of any relationship, and without an existing interest, legal relations cannot arise, and a change or disappearance of interest can cause a change or termination of these legal relations.

The results of research in the category of interest in psychology, sociology and economic theory are summarized. It is indicated that in sociology, interest is defined as an awareness of human needs that acts as a regulator of social behavior, in psychology, interest is understood as a certain mental state of a person, on the other hand, in economic theory, interest is recognized not as a psychological phenomenon, but as a form of need to satisfy material, objective needs.

It is noted that interest is often determined by need. The relationship between the concepts of need and interest is considered. Interest includes not just the awareness of one or another need, but also the need for the subject to choose his behavior.

Concepts of the nature of interest are explored, namely, the subjective concept, the objective concept, and the dual essence concept of the nature of interest. According to the subjective understanding of interest, interest is a consequence of a person's mental attitude to his needs, and therefore interest is equated with the motives of the subject's behavior, that is, it is a phenomenon

that cannot be regulated by law. According to the objective nature of interest, the latter is defined as the objective necessity of a person in certain things, values or conditions important for his life. In turn, the theory of the unity of objective and subjective principles in the nature of interest is that, on the one hand, there is an objective need that does not depend on consciousness, and on the other hand, these objective external factors of social life passing through the human consciousness acquire the form of interest.

It is proved that interest is a dialectical combination of objective and subjective principles. The objectivity of interest consists in the fact that the subject and its external environment objectively exist, as well as the connection between the subject and the external environment objectively exists, and the subjectivity of interest consists in the fact that needs have an individual character, and as a result of the subject's awareness of the need and desire to satisfy it, the subject begins to carry out activities in accordance with the interest that arose in him.

Key words: interest, legitimate interest, need, rights, person, subject.

Постановка проблеми. Категорія інтересу є предметом дослідження багатьох наук, як от філософії, соціології, психології, економічної теорії, й звісно, правознавства. Кожна з цих наук вивчає феномен інтересу зі своєї позиції та через призму свого предмету та методу та намагається по своєму розкрити зміст та ознаки даної категорії. З огляду на те, що галузева специфіка інтересу, так чи інакше, опосередковується загальнонауковим підходом до означеної категорії, є очевидним і той факт, що неможливо досліджувати категорію інтересу у трудовому праві без врахування позицій різних галузевих наук.

Так як ні наука, ні законодавець не дають єдиної відповіді на питання, що таке «інтерес», «законний інтерес», відповідно, є за необхідне розібратися у самій сутності даної категорії. Відповідно, з метою пізнання природи та сутності інтересу у трудовому праві, варто розкривати даний феномен через поняття інтересу загалом, у загальнотеоретичному аспекті.

Стан опрацювання. Розробкою проблеми інтересу в праві займалися такі вчені, як С. Алексєєв, О. Вінник, І. Венедіктова, О. Чепис, О. Скакун та ін. У сучасній науці трудового права, категорії «інтерес» приділено недостатньо уваги. Разом із тим, вчені у свої працях зосереджували увагу на окремих аспектах дослідження даної категорії, зокрема: Н.Д. Гетьманцева досліджувала питання інтересу в правовому регулюванні трудових відносин, Л.О. Золотухін та Буряк В.Я. – правовий механізм захисту та

законних інтересів працівників, О.О. Коваленко – питання балансу інтересів сторін в умовах побудови новітнього Трудового кодексу України. Водночас, для того, щоб розкрити суть категорії «інтерес» з позиції трудового права, необхідно дослідити правову природу та суть даної категорії у загальнотеоретичному аспекті, а також розкрити співвідношення цієї категорії з іншими категоріями.

Метою статті є дослідження поняття і суті категорії «інтерес» у загальнотеоретичному розумінні.

Виклад основного матеріалу. Інтерес є рушійною силою діяльності людей, адже зацікавлена у чомусь людина за певних умов діє саме у потрібному напрямку. Інтерес в праві, в тому числі і в трудовому, є рушійною силою будь-яких відносин. Так, без наявного інтересу не можуть виникнути трудові правовідносини, а зміна чи зникнення інтересу можуть стати причиною зміни чи припинення цих правовідносин.

В правовій доктрині дискусія про правову природу інтересу базується на вивченні процесів його виникнення, реалізації, охорони та захисту.

Соціологи визначають інтерес [лат. interest – мати важливе значення] як усвідомлення потреб людини й при цьому, підкреслюють, що інтерес має об'єктивно-суб'єктивну природу і разом із потребами становить основу ціннісного ставлення особистості до навколишнього світу та виступає одним із регуляторів соціальної поведінки [1, с. 129].

Економісти розглядають економічний інтерес як категорію, яка відображає об'єктивно зумовлені матеріальні потреби людей [2, с. 151]. Зокрема, вони вказують, що економічний інтерес – це реальний, зумовлений відносинами власності та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій щодо задоволення динамічних систем індивідуальних потреб. Інтерес виникає, коли задоволення потреби усвідомлюється як конкретна мета (максимізація прибутку, привласнення товару, користування або володіння певним товаром тощо) [3, с. 33].

Вчені-психологи під інтересом розуміють форму прояву пізнавальної потреби, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності й цим сприяє орієнтуванню, ознайомленню з новими фактами, – кращому відображенню дійсності [4, с. 183]. Водночас, дослідники цієї сфери вказують на те, що основою для виникнення інтересу є потреба [5, с. 300].

Як бачимо, досить часто інтерес визначається через потребу.

В загальному розумінні потреба – це необхідність у комусь чи у чомусь. В науці потребу визначають як ідеальний внутрішній мотив людини, що спонукає її до економічної діяльності

з метою забезпечення власного добробуту та добробуту членів сім'ї [6, с. 17]. Таким чином, саме потреби суб'єкта є вихідним спонуканням до діяльності.

Одні вчені не вбачають різниці між потребами та інтересами, ототожнюючи ці поняття. Інші вчені пов'язують ці дві категорії таким чином, що інтерес заснований на потребі [7, с. 140], або, що інтерес є похідним від потреби [8, с. 13-14]. Наприклад, В. Муляр вказує на те, що потреби як спонукальна сила активності особистості впливають на неї не прямо, а опосередковано, через призму інтересів [7, с. 140]. Водночас, В.Ф. Сіренко вважає, що потреба і інтерес мають одну підставу, але потреба виступає як життєво необхідна функція суб'єкта, а інтерес включає в себе дану необхідність не безпосередньо, а як необхідність задоволення потреби суб'єкта [9, с. 27].

В свою чергу, І. Венедіктова вказує на спільне та відмінне між потребою та інтересом. Якщо потреби обумовлюються матеріальними та духовними продуктами, то інтереси визначаються місцем соціального суб'єкта в системі економічних відносин. Це породжує і відмінність їх функцій. Потреби виступають як джерело активності та внутрішньої спонукальної сили діяльності. Функція інтересів полягає у визначеності на пряму та характеру зміни об'єктивного світу. Функція потреб – у цілеспрямованості інтересів. Потреби характеризують людину з точки зору її нужди, а інтереси становлять зміст її волі. А звідси автор робить висновок про те, що інтереси містять у собі не лише потреби, а й шляхи їх задоволення [10, с. 131].

В контексті наведеного співвідношення категорій «потреба» та «інтерес», варто звернути увагу на соціальний характер останньої. Інтерес має суспільний, соціальний характер. Так, лише щодо людини говорять про існування інтересу, а щодо інших живих істот говорять про потреби. Дійсно, так як людина є соціальною істотою, то саме людині притаманні інтереси. Більше того, задля задоволення своїх потреб людина використовує працю, яка, в свою чергу, характеризується соціальною організацією. Такої ж думки й В.Ф. Сіренко, який вважає, що тільки у людському суспільстві може існувати інтерес, адже тварини не усвідомлюють відношення між ними [9, с. 30].

На нашу думку, інтереси виникають на підставі: а) усвідомлення індивідами своїх потреб, б) взаємовідносин таких індивідів у суспільстві. Адже, усвідомлення потреби носить соціальний характер і властиве саме людині, як істоті раціональній. Саме інтерес відображає практичне ставлення людини до умов свого існування та розвитку, й далі спрямовує поведінку людини на обрання чи створення умов для задоволення своїх потреб.

Водночас, погоджуючись із тим, що основою інтересу, безперечно, є потреба, вважаємо, що інтерес – це не просто усвідомлена соціальним суб'єктом потреба. Адже, усвідомлення якогось явища не може перетворити це явище на інше явище. Усвідомлена та осмислена суб'єктом потреба залишається саме потребою. В свою чергу об'єктивність потреби означає, що така потреба має необхідний характер. Тобто, інтерес включає в себе не просто усвідомлення тієї чи іншої потреби, а й необхідність вибору суб'єктом своєї поведінки. А звідси, «інтерес» слід розглядати через потребу та необхідність. Таким чином, потреба є основою інтересу, а інтерес є засобом її задоволення.

Разом із тим, у науковій літературі є дискусійним питання про те, якою є категорія інтересу: суб'єктивною, об'єктивною або має подвійну сутність. Так, виокремлюють такі концепції природи інтересу: а) інтерес є виключно суб'єктивним явищем, б) інтерес є об'єктивним явищем, в) інтерес – це єдність об'єктивного та суб'єктивного. Окрім цього, деякі вчені виокремлюють й концепцію, згідно якої визнаються існуючими два ряди інтересів – об'єктивні й суб'єктивні як принципово різні і не зводяться один до одного [11, с. 57].

Так, суб'єктивне розуміння інтересу є характерним для послідовників психологічної школи права. Інтерес розглядається суто як суб'єктивний феномен, а звідси, якщо суб'єкт не усвідомлює інтерес, то немає підстав говорити про сам інтерес. Більше того, вказується, що поза свідомістю суб'єкта, яким є особа, колектив чи суспільство, не може бути інтересу [11, с. 57]. Разом із тим, прихильники цієї теорії інтересу вважають, що інтерес у праві не є самостійним об'єктом реалізації та охорони, адже безпосередньо інтерес не може бути реалізовано, а єдиним можливим способом його реалізації є реалізація через суб'єктивні права та обов'язки, де інтереси є тільки психологічним спонукальним фактором діяльності людей, який не піддається правовому регулюванню. А звідси, так як інтерес є наслідком психічного відношення особи до своїх потреб, то інтерес прирівнюється до мотивів поведінки суб'єкта, тобто є явищем, яке не може бути врегульовано правом. А тому, розглядаючи інтерес як суб'єктивне явище, дослідники взагалі не вважають необхідним включати його у сферу правової регламентації [11, с. 57].

В свою чергу, прихильники об'єктивної природи інтересу вказують на існування інтересу поза людською волею, вважаючи, що зміст інтересу не змінюється в залежності від того, чи думає суб'єкт про свій інтерес, а сам інтерес є реальною причиною дій індивідів та соціальних груп [12, с. 52]. Так як на формування інтересів впливають саме об'єктивні обставини, тобто

матеріальні умови життя суб'єкта та його становища у системі суспільних явищ, то такі соціальні інтереси є об'єктивними. А звідси, інтерес визначається як об'єктивна необхідність людини в певних речах, цінностях чи умовах, важливих для її життя, тобто є об'єктивною потребою суб'єкта в економічному, політичному чи культурному розумінні [13, с. 30].

В рамках даного підходу вчені роблять акцент на інтересах, які закріплені в законодавстві. Адже, саме в такому випадку інтерес може стати об'єктом правової охорони та бути включеним в сферу правового регулювання. Більше того, аналіз законодавства України свідчить про те, що правові норми містять конструкцію «права та законні інтереси». Тобто, соціальні інтереси, які не суперечать загальним засадам права, визнаються законними, тобто такими, що спираються на закон та підлягають охороні держави. Це підтверджує ту обставину, що законодавство використовує інтерес як об'єктивне явище.

Утім, така теорія має певні слабкі місця. Адже, наявність закріплених законодавцем типових потреб, які можуть складати інтерес та визнані останнім законними, не виключає появи у суб'єкта інших, характерних лише для нього, потреб та, як наслідок, інтересів. Й, на нашу думку, відсутність закріплених в законі таких інтересів, які виникли з індивідуальних потреб, не призводить до відсутності захисту таких інтересів.

Дослідники, які критикують об'єктивне трактування інтересу, вказують на наступне: якщо суб'єкту невідомий його інтерес і суб'єкт не усвідомлює такий об'єктивно даний йому інтерес, тоді суб'єкт може діяти всупереч цьому інтересу. Без пізнання суб'єкт й не буде знати свого інтересу. Однак, це не означає, що людина взагалі не залежить від умов буття, адже вона як реалізує об'єктивні соціальні інтереси, так й формує нові. Таким чином, інтерес виступає результатом взаємодії соціального суб'єкта з об'єктами зі сфери його буття [11, с. 60]. А відтак, об'єктивна теорія інтересу у праві не може дати відповіді на деякі питання щодо природи інтересу.

Чимала кількість дослідників підтримує теорію змішаної природи інтересу, тобто розглядають інтерес як об'єктивно-суб'єктивну категорію. На їхню думку, інтерес є єдністю об'єктивного та суб'єктивного начал, яка полягає у тому, що з однієї сторони, існує об'єктивна потреба, яка не залежить від свідомості, а з іншої – ці об'єктивні зовнішні фактори суспільного життя проходячи через свідомість людини набувають форми інтересу. Щодо даного підходу до розуміння категорії інтерес, О.І. Чепис вказує, що таке діалектичне розуміння інтересу дає можливість вірно зрозуміти деякі аспекти прояву

інтересу в діяльності суб'єкта, однак формально-логічний метод пізнання виключає подвійне визначення наукового поняття [14, с. 202]. Утім, так як діяльність людини поєднує в собі об'єктивні умови буття та людські якості людини, групи людей, суспільства, то цілком логічним видається використовувати діалектичний метод пізнання категорії інтерес.

З огляду на наведені положення, на нашу думку, розуміння інтересу як єдності об'єктивного та суб'єктивного факторів має вагоме практичне значення. Вважаємо, що в основі виникнення інтересу у суб'єкта лежить суб'єктивна оцінка об'єктивних умов його існування, яка породжує в ньому відчуття нестачі певного соціального блага, яке може бути ним отримано чи досягнуто шляхом суспільної взаємодії, що й визначає подальшу поведінку суб'єкта щодо такого набуття. Одні й ті ж зовнішні умови у різних суб'єктів породжують різне відношення до необхідності набуття об'єкта потреби. Наприклад, один й той самий рівень щомісячного доходу змусить одного суб'єкта шукати більш високооплачувану роботу, а іншого – буде влаштовувати, що свідчить про різні потреби, які формуються походженням, вихованням, освітою, самооцінкою, наявним та бажаним положенням у суспільстві та іншими факторами об'єктивного та суб'єктивного характеру, які й сформували такі потреби. Отже, об'єктивність інтересу полягає у тому, що об'єктивно існують суб'єкт та його зовнішнє середовище, як й об'єктивно існує зв'язок суб'єкта із зовнішнім середовищем, в межах якого суб'єкт здійснює свою діяльність. Суб'єктивність інтересу полягає у тому, потреби мають індивідуальний характер, і в результаті усвідомлення суб'єктом потреби та прагнення її задовольнити суб'єкт приступає до здійснення діяльності відповідно до інтересу, який виник у нього. Тобто, інтерес змістовно виникає в момент усвідомлення суб'єктом прагнення задовольнити потребу та вибору своєї поведінки задля її задоволення.

Висновки. Таким чином, інтерес в праві є чинником, який обумовлює виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Інтерес – це усвідомлене ставлення суб'єкта до об'єкта своєї потреби, яке виражається у спрямованості суб'єкта досягнути конкретне соціальне благо шляхом діяльності у суспільних відносинах. А звідси, змістом інтересу є потреба соціального характеру, об'єктом інтересу є певне соціальне благо, а суспільні відносини є формою існування інтересу. Інтерес є діалектичним поєднанням об'єктивного та суб'єктивного начал, а саме – поєднанням об'єктивних життєвих обставин та суб'єктивного цілеспрямованого прагнення задовольнити потребу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соціологія: словник термінів і понять. К. : Кондор, 2006. 372 с.
2. Тлумачний словник економіста. К. : Центр учбової літератури, 2009. 264 с.
3. Панкова І. Економічні інтереси в стимулюванні розвитку регіонів України: проблеми та механізми регулювання. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. Серія: Економічні науки. 2019. Вип. 55. С. 31–40.
4. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х. : Прапор, 2007. 640 с.
5. Івашев Є. Антропологія як підґрунтя аксіології права: людські потреби – інтереси – цінності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 61. С. 298–305.
6. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3. К. : Академія, 2002. 952 с.
7. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз) : [Монографія]. Житомир: ЖІТІ, 1997. 214 с.
8. Коноваленко Н.В. Потреби та інтереси громадянина України як складова державотворчих процесів сучасного суспільства. Дис... канд. філос. наук: 09.00.03. АПН України, Інститут вищої освіти. К., 2007. 218 с.
9. Сіренко В.Ф. *Інтереси і влада*: [Монографія]. К. : Оріяни, 2006. 536 с.
10. Венедіктова І. *Методологічні підходи до співвідношення понять «інтерес» і «потреба» при визначенні юридичної категорії охоронюваної законом інтерес*. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 129–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapnu_2011_3_12.
11. Чепис О.І. *Об'єктивне та суб'єктивне в категорії «інтерес»*. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.]; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 66. С. 56–65.
12. Сивий Р.Б. *Приватне (цивільне) право в системі права України*: Монографія. Київ: КВІЦ. 2006. 214 с.
13. Сіренко В.Ф. *Інтереси і влада*: монографія. К.: Оріяни, 2006. 536 с.
14. Чепис О.І. *Інтерес як правова категорія: сутність та роль у правовому регулюванні*. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Випуск 8. 2007. С. 202–205.